

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЯТ ҲӘМ
СПОРТ ИСЛЕРИ МИНИСТРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТАН МӘМЛЕКЕТЛИК КӨРКЕМ ӨНЕР ҲӘМ МӘДЕНИЯТ
ИНСТИТУТЫ НӨКИС ФИЛИАЛЫ**

**ХАЛЫҚ ДӨРЕТПЕЛЕРИН ҮЙРЕНИЎ
атамасындағы республикалық
илимий-әмелий конференция материалы
2015-жыл, 25-апрель**

Нөкис -2015ж.

Мазмұны

Ж.Турдымуратов Шыңғобыз Қарақалпақ миллий саз әспабы тарыйхынан	3
S.Esbergenova Ba'rkamal a'wlad ta'rbiyasinda xaliq do'retpelerinin' womi ha'm a'hmiyeti.	4
К.Заретдинов. Электромзыкалы әспаблардың пайда болыу тарийхы.	6
Ө. Сатбаева Бесик жырының тәрбиялық әхмийети	8
З.Арзымбетова Бет ашардың тәрбиялық әхмийети	10
А. Ережепов, Саз әспаплары хаққындағы аңыз-әпсаналар	13
К.Халмуратов Qaraqalpaq xaliq oyinlari tariyxı	14
М.Исмаилова . Жаңылтпап хәм ойын қосықларының әхмийети.	16
М. Хожанова Дәстанды драмаға айландырыу жоллары	18
A. Nadirova, Sh Qadambaeva Inson-umridagi musiqaning urni/	21
G.Nuratdinova Qaraqalpaq xaliq salt da'stu'r jirlari	24
C. Ережепова, У. Сағдуллаева Музыканың инсанға тәсири.	25
А.Надырова, М.Бердибекова Мәдений мийрасларымызды жаслар санасына сиңдириу жоллары	28
К.Тилепов Қол өнеримиз - хасыл мийрасымыз.	31
B Otarbaev Su'retlew ko'rkem o'ner do'retpeleri	33
C. Есбергенова Имом Бухорийнинг илм урганмок ва илм ургатмок хақидаги гоялари.	34
M.Abdreymov Qaraqalpaq xaliq saz a'spablari	37
Л.Т.Уразмбетова. Театрда - заман қахарманы образы.	39
Л.Т.Уразымбетова. Ө.Бектурғанов Дөретиуши шахстың кәлиплесиуи.	41
О.А.Қдырниязова Нақыл-мақаллар әдеп-икрамлық мысалында.	43

S. Kenjebaeva, SH. Nagimova Keleshegimiz tayanishi ruw'hiy ta'rbiyag'a baylanisli	45
S.Kenjebaeva Baslawish klastin' muzika sabaqlarında milliy muzikanın a'hmiyeti.	46
Х.Елмуратова Хаўжар хаққында түсиник	48
Ж.Ж.Утепова Миллий мәдениет тарыйхының руўжланыуы	50
Ж.Ж.Утепова Қосық, сахна тахтының тажы.	52
S.S.Kojalepesov Ko'rkem o'ner tarawında tehnoljgiyanin'rawajlanıwi	54
А.Хожаметова Сахна артындағы пайдайы инсанлар	55
Бектилеу Низаматдинов Кино, теледраматургия машқалаларын үйрениу	56
А. Алланов Г.Дауекеева Қарақалпақ халық музыка дөретпелерин үйрениу хәм келешек әўлад тәрбиясындағы әхмийети.	59
Р.Кутекеева «Бесик шабыу» салт дәстүри.	62

Музыкалық билим, музыкалық сазларды ислеу, тәмирлеу, сазлау, музыка жазуу хәм еситиу қураллары менен болатуғын конликепелерден музыкалық спектаклдер, концертлер, телекөрсетиу хәм радиоситтириулер постановкасы хәм режиссурасыннан хабардар болууы керек.

Саламатластыруу мақсетинде пайдаланылған музыка психотерапиясында үйрениледи. Бунын ушын тыңлау хәм дөретилиуге сай музыка усынылады.

Ибн Сино изертлеулерине қарай музыка инсон саламатлығы, эмоционал жағдайына тәсир етиу мүмкиншилиги, музыканы тыңлау хәм атқаруу процессындағы терең музыкалық кешинмелерниң жақсы тәсири-медицинада да музыкала-да илимий излениулер алып баруу ушын керекли тийкар.

Инсанның музыка арқалы эмоционал тәсир етиуінде музыканың формасы, жанры, намысы, ритми, лады, тембри, динамикасы хәм басқаларды) сезе алуу қабилетине байланыссы.

МӘДЕНИЙ МИЙРАСЛАРЫМЫЗДЫ ЖАСЛАР САНАСЫНА СИДИРИУ ЖОЛЛАРЫ

**Нөкис Мәмлекетлик Педагогикалық Институты «Музыкалық
тәлим» кафедрасы аға оқытушысы Надырова Айгул
Нөкис Мәмлекетлик Педагогикалық Институты
«Музыкалық тәлим» бағдары 3-курс талабасы
Бердибекова Марзия Исмаиловна**

Орта Азия, улууа Шығыс халықларының әйемги халықларынан бири болған қарақалпақ халқының рууһый мәдениатында сөз хәм музыка өнери баслы орынға ийе.

Қарақалпақ халқы дунья халықлары арасында эпос-дәстанларды ең көп дөреткен халықлардың бири болып саналады. Фольклоршы илимпазларымыздың, жырау-бақсы, қыссахан хәм басқа да талантлы, зейинли инсанлардың талмас мийнетлери арқалы жыйналған хәм баспа жүзин көрген «Қарақалпақ фольклорының» 100 томлығында бул дәстанлардың дерлик хәммеси жарияланған. Олар өзиниң жокары идеялылығы, көркем жетискенлиги менен айрықша орын ийелейди. Бүгинги күнде усындай қарақалпақ халқымыздың бай мийрас дөретпелерин келешек жас әуладқа жеткеруу хәмде олардың санасына синдириу ушын хәр тәреплеме излениуимиз керек. Келешек әуладымызды хақықый идеал тарыйхы бирлескен дастанларымыз халқымыздың әдеп-иқрам, философиялық, диний қараслары, турмысы, үрп-әдетлери, салт-дәстурлери, турмыс таризи кеңеи баян етилген қарақалпақ халқы мәдени мийраслары арқалы тарбиялау бул халық дөретпелерин келешек әулад санасына синдириу жолларының бири болады.

Халықты, елди дуньяға танытатуғын мәденият, көркем өнер хәм спорт саналатуғынлығы бәршемизге мәлим. Биз қандай халықпыз, ата-бабаларымыз кимлер – бул көркем өнеримизде сауленеди.

Халқымыз ғарезсизликке ерискеннен кейин миллийлигимизди қайта ийелееге мүмкиншилик алынды. Буның мысалы ретинде қарақалпақ халқының әйем заманлардан қиятырған ески саз асбабы Қобыз. «Қобыз ескерил, гөнери, бүгинги сахнамызға жараспайды» деген насақ сөз тағылып, сахнаға, радиотелевидениеге шыға алмай, жоғалуу жағдайына келген еди.

Қарақалпақстан халқының нешше эфирлер дауамында әрман еткен Ғарезсизлик жылларында тарыйхын, миллий мийрасларымызды, мәдениатымызды қайта тиклеу ушын кен хәм айдын жоллар ашылды. Миллий музыкамызды, көркем өнеримизди рауажландыруу бойынша ахмийетли илажлар әмелге асырылды. Бул жұмысларымыз бүгинги күни де қызғын дауам еттирилмекте.

Республикамызда Көркем өнер хәм мәденият институтының филиалы ашылды, колледжлери менен музыка мектепелериниң басым көпшилиги жаңадан қурылды, бир қатары реконструкцияланып, заманағой талаптар дәрежесине келтирилди. Оларда фольклор бөимлери дүзиліп, жасларымыздың миллий музыкамызды үйренип, менгеруу ушын барлық шараятлар жаратылды. Бул ис-илажлар бириншиден миллий мәдени мийрасларды сақтап қалды, екіншиден оларды қайта тиклениу ушын имканиятлар жаратылды, үшіншиден жасларымызға бул мийрасларды жеткеруу хәмде олардың санасына синдириу жоллары әмелге асырылмақта.

Хәр жылы бақсы-жыраулардың, миллий эстрада атқарушыларының жарыслары, ғарезсизлигимизди жырлайтуғын «Жалғызсан сен Мукаддес Ұатан», «Шарқ тароналари» хәм басқа да таңлаулар өткерилмекте. Бул таңлауларға өзлериниң музыкалық шығармалары менен белсене қатнасып қиятырған композиторлар, атқарушылар миллий музыкамызды халық арасында кеннен угит-насиятлау, жасларымызды оған қызықтыруу, калиплестирип баруу мақсетинде жұртшылығымыз назерине усынбақта.

Хәзир мине миллий музыкамыз хәр тәреплеме байығылып, алға илгерилеп, дунья майданына шығып, миллетимиздин мәдениатын танытып атыр. Жеке атқарушыларымыз бенен көркем өнер жамәтлеримиз Өзбекистан пайтахты Ташкент қаласында өткерилип қиятырған Наурыз, Ғарезсизлик улууа халықлық байрамларында, басқа да белгилі сәнерге бағышланған салтанатлардың турақлы қатнасушылары есабында миллий көркем өнеримиздин әжайып улгилерин улкен сахналарға алып шықпақта. Бул исленип атырған ислерде мәдени мийрасларымызды жаслар санасына синдириу жолларының бири.

Талантлы жаслар, бир қатар қыз бақсылар өсип жетилисти, олардан Зияда Шарипова, сазенде Инжигул Сабуровалар Франция, Индия, Бельгия хәм басқа да сырт елдерде қарақалпақ халық қосықларын, дастанларын айтып, абыройлы Халық аралық фольклор фестиваллеринде қатнасып келмекте. Мархум Жумабай жырау Базаровтың жыраушылық өнерине де қызығышы сырт еллі кәнигелер оның атқаруындағы дастанлар,

қарақалпақ халық терме-толғауларын видеожазыуға алып, өзі де Германиядағы фольклор фестивалінде қатнаскан еді. Мәдени мұрасымызға сырт елдерде қызығушылығы қамде биздердің бақсы жырауларымыз сол елдерде өзлерінің өнерлерін көрсетіп танылуы бұлда жасларымызды мәдени мұрасымызға қызықтыру жолларының бири.

Бұлардан басқа миллий ансамблдеримиз Индия, Франция, Қытай, Корея, Англия, АҚШ, Туркменстан, Қазақстан мәмлекетлерінде өзлерінің өнерлерін көрсетіп келмекте. С.Хожаниязов атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик Жас тамашагойлер театры Египет Республикасында өткерилген Халық аралық театрлар фестиваліне қатнасып, драматург К.Рахманов пенсн белгити композитор, Өзбекстан хәм Қарақалпақстан көркем өнер ғайратскри Н.Мухаммеддинов намасын жазған «Тоғыз тонқылдақ, бир шинкилдск» атлы миллий музыкалы комедия спектаклимиз арқалы халқымыздың турмысынан көринислер көрсетиуге миясар болды. Египетте хәм Ашхабадтағы театрлар фестиваліне Бердак атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик музыкалы театры да миллий шығармаларымыз бенен табыслы қатнасып келмекте. Бұлда ғарезисизлигимизден кейинги жетискенликлеримиздің бири. Кейинги жылларда сахнамызда «Ажипияз», «Тумарис» опералары, «Қырық қыз» балети қойылып халқымыз тәренинен көтеринки рухта күтин алынды. Бұлда миллий мұрасларымызды хәр түрли музыкалы жанрлар арқалы раўажландырып жаслар санасына сиңдириу жолларының бири.

Миллий руўхый байлығымыздағы жетискенликлерди айтыу менен қатар оны угит-насиятлау, байытыу жұмысларын еле де жетилистирип барылуы керек. Телевидениеден берилегуғын балалар музыка хәм көркем өнер мектептеринин, мәденият уйлеринин концертлери Республикамыздың барлық районларын тегис қамтыуы зәрүр.

Улкен устазлардың тарбиясын алған бақсы-жыраулардың миллий музыкаға бағдарланған мектептерин оқыу орынларында терең үйренилиуи керек. Миллий музыкамыздың угит-насиятланыуын кеңейтип, байытып барыу керек, буның ушын телсвидение менен радионың барлық каналларынан үнемли пайдаланыу зәрүр, керек. Соңғы гезлерде жас атқарыушыларымызда басқа халықлардың нама колоритлериндеги намалары, қосықлары қобеймекте, хәр бир халық өзинин миллий колоритин бузылмаған халда сақлап қалынуы ушын еледе жаслар санасына халық музыка доретпелерин сиңдириу жолларын үйрениуимиз керек.

Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалында фольклоршы алымлардың, музыка қәнийгелеринин ауылма-ауыл атлы-ешекли, пияда журип, таланты менен өшпес из қалдырған атақлы бақсы, жырау, сазенделерден жазып алған он мыңнан аслам намалар, қосықлар, дастанларын Телерадионың алтын қорына көширип жазып, олардың өмир хәм доретиушилик жолы хаққында халқымызға тез-тезден еситтирип, көрсетип барыу, атқарған шығармаларынан концерт бағдарламаларын дүзип, өтмиштеги музыка мұрасымыз бенен кеңпен танысуға мүмкиншилик жаратыу, тең-тайы жоқ миллий мұрасымызды кеңпен угит-насиятлау тийис. Видео-аудио дисклерге жазып, халық арасында пайдаланылса.

Мәденият хәм көркем өнер бағдарындағы оқыу орынларында миллий қадириятларымыздың ахмийетли тарауы болған жырау, бақсы, сазенделик өнерин, дастанларды үйрениуи, халқымыздың назерине усыныуды қалиплектирилип, беккемлесе келешек әуладқа мәдени мұрасларымызды үйретиу хәм санасына сиңдириу ушын улкен жәрдем берген хәм тууры жолды таңлаған боламыз.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Айымбетов К. «Халық даналығы», «Қарақалпақстан». Н.1988
2. Адамбаева Т. XX әсирге шекем қарақалпақ музыкасы «ҚКстан» Н.1976
3. Адамбаева Т. XX әсирдин соны қарақалпақ музыкасы «ҚКстан». Н. 1985
4. Адамбаева Т. Жырау намалары «Қарақалпақстан» Н.1991

Қол өнеримиз - хасыл мұрасымыз.

Тилепов Қуат Нуқсубаевич.
ӨЗМКӨМИ НФ студенти

Хәр бир миллеттин өзине тән айырмашылығы әсиресе тили, мәдениятты турмыс тәрзинде өз көринисин табады. Шанарак миллет қалиплексиуинин ен биринши уйтқысы хәм тарбия өзегі. Шанаракта миллий өзіншелик онын аззаларының кийим – кеншектери уй буйымлары, қуңделикли қолланатуғын турмыслық қуралларынан баслап, хәммеси миллийликтин басқаларға ұқсамас белгилерин шығарады. Олардың арасында миллий кийим - кеншек де, уй буйымлары да, ағаш бетине ойылған ғайры нағыслар миллий өзлигинен сыр ашады. Ен айемги дауирлерден баслап, қалиплеккен нағыслар миллетти басқа миллетлерден айырып турушы символ болып табылады. Туркий халықларының барлығы яғнай қарақалпақ, казак, туркмен, өзбек яки украин екенлигин өзинин нағыслары арқалы билдирип турады. Қарақалпақ халқының қол өнери айем – айем заманлардан бери өзинин өзгешеликтери менен дуня еллерин хайран қалдырып келмекте. Олардың миллий қол өнери болған кестешилик тури мысал бола алады. Кестелерди тоқыған уақыттын өзінде қарақалпақ халқының мәдениятты турмысы жасау таризи, сонын менен биргеликте нелер менен шуғылланғанлығы көринип турады.

Нағыс – мын жыллықлар тили, ол көркем – өнер турлеринин ишиндеги ен айемгиси. Нағысларда, айемги жазыулардағы киби, халық даналығы, инсаннның дуняға деген дәслепки қоз қараслары, онын сыйқырлы табиат қушлеринсә әсир көрсетиудеги дәслепки қадемлери саулеленген. Апиуайы көринген геометриялық формалар (атанак, қыйқ – ромб, квадрат, дөңгелек х.т.б.) пиктографиялық сууретлер сыяқлы шартли белгилер, аспан денелеринин рамзи сыпатында тән алынып, айрықша мұқаддес мәниге ийе болып келген. Қарақалпақ халқының XIX – XX әсир басларына тийисли кестелериндеги нағыслар тийкарынан хайуанат хәм өсимлик дунясы геометриялық мотивлерден ибарат. Бұлардың бариде алыс заманлардағы ата